

İslam Atomculuğu

Shlomo Pines

(İstanbul: Klasik Yayınları, 2017)

Değerlendiren

Uğur ASLAN*

İslam var olduğu ilk dönemlerden beri çeşitli görüşlerle karşılaşmıştır. Bunlardan bir tanesi de atomculuktur. Bazı İslam düşünürleri İslam ile atom arasında hiçte küçümsenemeyecek bir bağın olduğunu ve bunun Kur'an'da da geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Shlomo PINES- İslam Atomculuğu'nda bize İslam ile atom arasındaki ilişkiyi, İslam'da atomculukla alakalı düşünceleri ve bunların ortaya koyduğu tezleri aktarmış ve İslam ile atom arasında ki ilişkiyi hiç bilmediğimiz bir şekilde gözler önüne sermiştir. Yazar İslam'da atomculukla ilgili bilgiler aktarmış ve ilk çağda atomculuğu savunan filozof Demokritos ile İslam atomculuğu arasında bir ilişki olup olmadığı konusunda bizi bilgilendirmeye çalışmış ve bunların temellendirmesini yapmıştır.

Atomcu teori İslam Kelâmında oldukça önemli bir noktada bulunur ve kelâma baktığımızda atomu temsil eden birçok karşılık bulmamız da mümkündür. Dillere baktığımızda bir terimin kullanıldığı anlam dışında farklı anlamlarda da kullanıldığını görürüz, bunu İslam dünyasında da Arapçada görmek mümkün olacaktır. Arapça da kullanılan "cevher" teriminin de atoma hitap ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Ebu Reşid döneminde "cevher" terimi tam olarak atom anlamında kullanılmıştır. Atomun İslam dünyasında kullanılmasından sonra atomun kaç tane atomla bir araya gelip cismi oluşturduğu üzerine durulmuştur. Atomun birleşmesinde kullanılan terim; te'lif, i'tilaf ve terkip bunların malakatta kullanılması arasında bir fark yoktur. Bu sorunlar daha bir açıklığa kavuşturulmadan tartışılan en önemli sorulardan birtanesi de atomun bir uzama sahip olup olmadığıdır.

İslam atomculuğu ile Demokritos atomculuğuna baktığımızda bir ayrımla karşı karşıya oluruz. Demokritos'a göre madde, varlığını belirleyen birincil niteliklere sahiptir; atomlarda bunlar vardır. Kelâmda ise cevherler birincil nitelikler dahil tüm niteliklerden yoksundur. Kelâmın Batıda tam anlamıyla

---

* İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir/TURKEY
uguraslan.mardik@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7014-3355

bir karşılığını bulmak mümkün olmayabilir çünkü kelâmın konusuna baktığımızda; Tanrı ve sıfatları, peygamberlik ve vahiy gibi sadece teolojinin konusu olan bu meseleleri değil aynı zamanda psikoloji, mantık, kozmoloji gibi konularla da ilgilidir. Zaten IX. yüzyılda da Kelâmcılar madde (cevher) ve özellikleri konusunda 3 önemli tez ortaya koymaya çalışmışlardır. Birincisi, âlemin yegâne temelinin, bileşenlerinin cisimler olduğunu öne sürmüşlerdir. İkincisi, nitelendirdiğimiz ses, tat, koku bunların sadece cismani olduğunu öne sürmüşlerdir ve bunlar farklı nesnelere bir araya gelmesiyle vuku bulmuştur yani boyutlu cisimler, yer kaplayanlar renk, tat, koku, pürüzlü-pürüzsüz vs. gibi isimlendirmeleri arazların bileşenleri sonucu oluşur. Üçüncü ve en önemli teori ise âlemin cisim ve arazlardan oluştuğunu ve bu cisimlerinde atomlardan meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir.

Önemli noktalardan bir tanesi de atomların varlığına dair ortaya konan delillerdir. İbn Hazm atomlar varlığına dair beş delil ortaya koyar, bunlardan birincisi, atom olmadığı zaman sonlu mesafeyi geçmek sonsuz mesafeyi geçmek gerekir. Mesafe sonsuz kadar bölündüğü zaman karmaşıklık çıkar. İkinci delil, iki atom birbirine temas ettiğinde, temas noktasında zorunlu olarak bir başka atomun bulunması gerekir, gerçekte cisme temas eden esasında bu atomdur. Üçüncü delil, Allah tüm cisimleri cüzlerden meydana getirdiğine göre O'nun cisimlerin bileşimini iptal etme kudreti var mıdır ki böylece onlar tekrar cüzlere ayrılın, böyle bir soruya insan olumsuz bir cevap verdiği takdirde O'nun kudretini bir miktarda olsa sınırlandırmış oluruz. Dördüncü delil, şayet cisimler sonsuza dek bölünebilseydi erik tanesi, dağda olduğu gibi çok sayıda cüzlerden oluşurdu. Beşinci delil, Allah'ın mükemmelliği cismin kaç parçadan oluştuğunu bilmesini gerektir, bundan dolayı onların sayılarının sonsuz olduğundan bahsetmek doğru olmaz.

Arazlar (A'râz) lardan bahsedecek olursak A'râz, her varlık ya cevher ya da a'râzdır. Madde cisim mesela elma, altın birer cevherdir, bunların rengi, kokusu, şekli ise onun a'râzıdır. Renk, şekil, cisim ile vardır ve onlar olmadan bir somuta döküp göremeyiz. Örnek vermek gerekirse kimse bize maviyi gösteremez ama mavi bir evi gösterebilir. A'râz felsefi alanda değil çok önce ki kelâmcılar tarafından kullanılan bir terimdir.

Anlamamız gereken nokta tüm arazlar için geçerli olan bir şey vardır ki İslam'ın ilk dönemlerinde oldukça geniş bir kitlede atomculuk kelâmda kabul görmesiydi, bu da bir a'râzın başka birine yüklenemeyeceğinin göstergesi olmuştur. Bu birçok düşünürün deliller zincirini oluşturur ve bu düşünce Eş'ariyye tarafından özümsemiştir ve kelâmın dünya görüşü haline gelmiştir.

İslam Kelâmında yer edinmiş en önemli isimlerden bir tanesi de Râzî'dir. Ona göre cisimler atomlardan ve boşluktan oluşur. Atomların hacme sahip

olduğunu söyler hatta bu onların ilk gelen özelliğidir ve atomların ezeliğinden bahseder. Râzî çelişkiye düşmemek için âlemin zamanda yaratılmış düşüncesiyle birtakım değişiklikleri ile birlikte ortaya koymaya çalışmıştır. Yaratılmış alemin öncesinde yaratıcı vardır. Maddenin ezeliğine dair ortaya koyduğu delilde yoktan yaratmanın imkânsızlığına dayanır. Şöyle ki eğer Allah'ın yoktan yaratması mümkün olsaydı, o daima bu yöntemi kullanarak yaratırdı. İnsanın kırk yaşına gelip olgunlaşmasını beklemezdi, daha hızlı daha kolay ve mükemmel olurdu. Ancak tecrübelerimiz bize hiçbir şeyin yoktan yaratılmadığını ve Allah'ında böyle bir gücünün olmadığını gösterir.

Hemen hemen tüm atomcu görüşler, atomların evrenin en önemli yapı taşı olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır. Ayrıldıkları nokta ise atomun ne olduğu konusudur. İslam felsefesi ya da kelâm için atomculuk başlangıçtır ve sonuç olarak birbirlerinden ayrılırlar çünkü kelâm da sonludur. İslam atomu diğer düşünür ve savunulara oranla biraz daha farklı düşünen kişi meşhur filozof hekim Ebû Bekîr Muhammed b. Zekeriya er-Râzî'dir. Râzî'nin atomları Demokritos'a benzerlik gösterir; boyutludur.

Kitapta yalnızca ilk dönem İslam düşünürlerine yer verilmiş olması, süre gelen diğer dönemlerin ele alıp incelenmemesi kitabın başlığının kapsayıcılığına belki de ters düşse de Shlomo PINES bize kelâmda atomculuğu anlayabilmemiz ve kavrayabilmemiz için önemli ölçüde yardımcı olacaktır. Bu bağlamda kitap, İslam düşüncesine önemli bir katkıda bulunmuş ve alanına yenilik getirmiştir.